

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 РР.

У статті висвітлено суспільно-політичні процеси, що відбувалися на території Західної Волині в період Української революції 1917-1921 рр.; діяльність органів державної влади та управління в регіоні, їх стосунки з центральними органами влади, ставлення місцевого населення до політичних подій, що відбувались у краї.

Ключові слова: політичне життя, місцеве самоврядування, революція, політична партія.

Дослідження процесів державотворення на території Західної Волині в період Української революції є важливим із кількох причин. По-перше, революційні події, що розпочались у краї в 1917 р., були невід’ємними від загальноукраїнських, хоча й мали свою специфіку, що потребує додаткового вивчення. По-друге, цінним є вивчення досвіду державотворення українців, що вперше за багато століть отримали можливість розбудувати свою владу. По-третє, дослідження зазначеної проблеми важливе з огляду на потребу створення цілісної картини суспільно-політичного життя краю в міжвоєнну добу.

Висвітленню подій 1917-1921 рр. в Україні присвячено чимало праць українських та зарубіжних учених. Водночас серед історичних досліджень мало публікацій, які висвітлюють вплив революційних подій на розвиток суспільно-політичних процесів в окремих регіонах України.

Виходячи із зазначеної тематики, метою статті є аналіз суспільно-політичних процесів на терені Західної Волині в період Української революції.

Суспільно-політичне життя Волині, не досить активне напередодні й на початку Першої світової війни, помітно позжавилося після лютневих подій 1917 р. у Петрограді. У результаті лютневої революції самодержавний лад був повалений. Влада в Російській державі перейшла до Тимчасового уряду. На місцях, зокрема й в Україні, нову владу представляли губернські комісари Тимчасового уряду. У містах створювалися комітети об’єднаних громадських організацій [1, с. 24].

На Волині про події в Петрограді дізналися на початку березня 1917 р. після того, як 4 березня 1917 р. із північної столиці надійшло повідомлення про зречення царя Миколи II від престолу, у багатьох містах відбулись мітинги і збори за участю місцевих жителів і солдат. Їхні учасники вітали революцію в Петрограді й вимагали ліквідації в Україні старої адміністрації.

Крім Тимчасового уряду та його місцевих органів, у період Лютневої революції в Україні створюються ради робітничих і солдатських депутатів. У містах і селах Волині вони з’явилися упродовж березня 1917 року. Так, 27-30 березня 1917 р. у Луцьку відбувся I з’їзд представників військових частин Особливої армії. З’їзд обрав армійський комітет на чолі з полковником В. Малихіним [2, с. 60]. Тоді ж розгорнула свою діяльність Рада військових депутатів луцького гарнізону та Луцька Рада робітничих і селянських депутатів.

Особливістю суспільно-політичної ситуації в Україні було й те, що після Лютневої революції тут сформувалася ще одна впливова політична сила – Українська Центральна рада. Стрижнем її політичної платформи стало гасло боротьби за національно-територіальну автономію України.

Упродовж квітня-травня 1917 р. у більшості губерній України відбулися губернські з’їзди й почалось формування губернських, повітових та міських

українських рад. Ці органи формувалися з представників місцевих партійних, професійних, просвітніх, економічних організацій [3, с. 351]. Виконавчими органами рад на місцях були обрані ними комітети. Головне завдання цих органів – захист національно-політичних прав українського народу й проведення в життя постанов Центральної Ради. Однак мережі сільських, волосних комітетів Центральній Раді так і не вдалося розбудувати. З огляду на подальший розвиток подій це було серйозним упущенням Центральної Ради в початковий період Української революції.

Значний вплив на подальший розвиток подій на Волині справив більшовицький переворот у Петрограді в жовтні 1917 р. Звістку про нього населення краю сприйняло далеко не однозначно. Наприклад, Луцька міська дума висловилася категорично проти взяття влади більшовиками. У резолюції, прийнятій нею на засіданні 30 жовтня 1917 р. рішуче засуджувалося "захоплення влади меншістю демократії" [4, арк. 37].

31 жовтня 1917 р. повноважний представник Української Центральної ради на Волині Волинський губернський комісар А. Вязлов розіслав усім повітовим комісарам, губернському й повітовим земствам та міським управам Волинської губернії звернення від імені Генерального секретаріату. У документі підкреслено, що Генеральний секретаріат буде всіма силами "боротися з будь-якими спробами підтримати Петроградське повстання".

На підтримку дій Центральної Ради висловилися навіть деякі представники військових частин Особливої армії, що дислокувалася на Волині. 1 листопада 1917 р. у м. Ровно на спільному засіданні Ровенської Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів, ровенських військових комітетів, представників соціалістичних партійних організацій і делегатів українського з'їзду Особливої армії було прийнято рішення про утворення Комітету порятунку революції [4, арк. 61]. Серед головних завдань своєї діяльності комітет задекларував збереження порядку та спокою як серед армійських частин, так і серед цивільного населення з метою недопущення громадянської війни всередині країни. Єдиними законними органами влади Комітет визнавав Центральну Раду й Тимчасовий уряд як орган "всієї російської революційної демократії".

Продовжуючи курс на національне державотворення, 7 листопада 1917 р. Центральна Рада своїм Третім універсалом проголошує утворення Української народної республіки в межах дев'яти українських губерній [5, с. 38]. З приводу проголошення УНР Луцька українська гарнізонна Рада 8 листопада організувала урочистості. У кафедральному соборі відбулося урочисте богослужіння. А Луцький міський голова Н. І. Пінес порушив перед Луцькою міською Думою клопотання про підняття над будинком управи "українського прапора жовто-блакитного кольору", що невдовзі й було зроблено [4, арк. 75].

У нових умовах головним завданням нової української влади, яке слід було негайно вирішувати, стала розбудова повноцінного апарату державної влади як у центрі, так і на місцях. Основою місцевого самоврядування мали стати земські інституції, які було перейменовано в губернські, повітові та волосні народні Ради, а їхні виконавчі органи – у народні управи.

Однак складність ситуації полягала в тому, що з початком листопада 1917 р. свою діяльність на Волині значно активізували й більшовицькі організації, які силою почали захоплювати владу в повітових містах, волостях і селах краю. В окремих регіонах збільшовизовані ради робітничих, солдатських та селянських депутатів за підтримки солдат проголошують установаження радянської влади. Так, у середині листопада 1917 р. радянську владу було проголошено в Сарнах, Рожищах та ряді інших населених пунктах Волині.

Головним інструментом більшовиків у боротьбі за владу стали військово-революційні комітети. Такий орган на вимогу більшовиків був створений при Луцькій Раді солдатських, робітничих і селянських депутатів 2 листопада 1917 р. 13 листопада 1917 р. більшовики, спираючись на підтримку окремих військових частин, захопили найбільш важливі комунікації в Луцьку, заарештували коменданта, помічників

комісара Тимчасового уряду при Особливій армії та проголосили про перехід влади до рук ревкому.

Утім, у місті продовжували діяти органи, які не підкорялися більшовицькому ревкому. Категорично проти здійснюваних ревкомом заходів виступила Луцька міська дума. 15 листопада вона прийняла постанову відрядити в Київ до Генерального Секретаріату міського голову С. Р. Спектарева для вручення скарги та висловлення "протесту проти захоплення влади й порушення прав міського самоврядування фракцією соціал-демократів більшовиків".

Однак поширювані більшовиками радикальні настрої та гасла призвели до поступової втрати Центральною Радою контролю над органами місцевого самоврядування. Упродовж грудня 1917 – січня 1918 рр. у містах і селах Волині більшовики ліквідовують органи української влади, створюючи взамін ревкоми й комбіді.

Невдовзі й сама Центральна Рада змушена була залишити Київ, переїхавши на Волинь, – спочатку в Житомир, а потім у Сарни [6, с. 448]. В умовах наступу більшовицьких військ на Київ Центральна рада 11 січня 1918 р. ухвалила IV Універсал, яким проголосила незалежність УНР. Одночасно представники Центральної ради закликали держави Четверного союзу – Німеччину й Австро-Угорщину – надати військову допомогу УНР.

На підставі підписаної 27 січня 1918 р. у м. Брест-Литовську мирної угоди між УНР і державами Четверного союзу на початку лютого 1918 р. розпочався загальний наступ австро-німецьких військ на східному фронті [7, с. 326]. На головному напрямку з Ковеля на Луцьк-Рівне-Житомир-Київ наступ вело угруповання німецьких військ під командуванням генерал-полковника А. фон Лізінгена. Уже 21 лютого німці зайняли Луцьк [8, с. 56], а 2 березня 1918 р. – Київ, куди повернувся уряд УНР.

Невдовзі Центральна Рада відновила свою владу на більшій частині території України. Однак це не призвело до врегулювання політичної ситуації в державі. І в столиці, а особливо у віддалених від Києва провінціях мало хто розумів, що взагалі відбувається і яку владу визнавати законною. Так, міська Дума Луцька на своєму засіданні 15 лютого 1918 р. заслухала доповідь міського голови С. Р. Спектерева з приводу ситуації, яка склалась у зв'язку з приходом німецьких військ. Останній повідомив, що він разом із Головою міської Думи Н. І. Піносом напередодні відвідали німецький штаб із метою з'ясування цілей вступу німецьких військ до Луцька. Далі міський очільник із подивом констатував, що "як виявилось, німецькі війська були запрошені на територію України Українською Центральною Радою для її очищення від більшовиків" [9, арк. 27].

Політична нестабільність у державі, неспроможність вирішення першочергових соціальних завдань Центральною Радою та її урядом спричинили падіння її авторитету і врешті-решт усунення від влади. За підтримки сил німецького блоку 29 квітня 1918 р. гетьманом України було проголошено П. Скоропадського. У грамоті до українського народу гетьман проголосив утворення Української держави, а себе – її верховним правителем. 6 травня 1918 р. наказом Головного коменданта Волині Отамана Оліференка грамоту "Гетьмана всієї України до народу Українського" було оголошено в м. Луцьку [10, арк. 9а].

Очоливши державу, гетьман П.Скоропадський зосередив у своїх руках законодавчу та виконавчу владу, що було зафіксовано в "Законі про тимчасовий державний устрій України" від 29 квітня 1918 р. Питання про майбутній державно-політичний устрій мав вирішити Сейм.

Одним із головних завдань нова влада вважала розбудову дієвого державно-адміністративного апарату в центрі та на місцях, чого не змогла свого часу зробити Центральна Рада. Прийшовши до влади, П. Скоропадський розпустив місцеві органи, сформовані Центральною Радою. Призначені нею губернські й повітові комісари були усунуті зі своїх посад, а їх замінили губернські й повітові старости, які й очолили місцеву адміністрацію

Щодо органів місцевого самоврядування, то 5 вересня 1918 р. було видано закон про вибори в земства, який відновлював діяльність земських установ. Закон "Про зміну, доповнення та скасування діючих узаконень про волосні, повітові й губерніяльні установи з управління сільськими місцевостями" від 30 листопада 1918 р. поновив інститут земських начальників і створив повітові та губернські ради в сільських справах. Усю систему місцевої адміністрації, як і в УНР, очолювало Міністерство внутрішніх справ.

Потрібно зазначити, що відносним гарантом стабільності в Україні часів гетьманату П. Скоропадського були саме австро-німецькі війська. Однак завершення Першої світової війни, революція в Німеччині змусили ці війська залишити Україну, що значно активізувало опозицію, яка почала підготовку антигетьманського повстання. Для його організації 13 листопада 1918 р. було утворено Директорію у складі В. Винниченка, С. Петлюри, Ф. Швеця, П. Андрієвського і А. Макаренка.

У своєму зверненні до населення України Директорія закликала до збройної боротьби з гетьманським режимом. За підтримки січових стрільців отамана Є. Коновальця та повстанських загонів уже 14 грудня Директорія здобула владу в Києві, невдовзі поширивши її на більшу частину території України [1, с. 295]. 26 грудня 1918 р. було сформовано уряд УНР на чолі з В. Чехівським і проголошено програмну декларацію, що визначала політичний курс Директорії.

У залишений німцями Луцьк війська Директорії вступили 22 грудня 1918 р. [8, с. 56]. З нагоди переходу влади до Директорії Луцька дума влаштувала урочисте засідання, а збори гласних ухвалили резолюцію такого змісту: "Вітати Директорію Української Народної Республіки й побажати їй дальшої успішної роботи щодо зміцнення свободи та порядку на землі українській". Фактично одразу Директорія розпочала реорганізацію органів влади й управління на місцях. Адміністративні та господарські функції мали здійснювати робітничо-селянські трудові ради. Функції виконавчої влади в губерніях і повітах замість гетьманських старост переходили до комісарів та комендантів Директорії.

Однак реалізувати намічені реформи Директорії не вдалося, насамперед через зовнішньополітичні чинники. Війна з Радянською Росією, що тривала, наступ польських військ із заходу завадили Директорії реалізувати свої задуми. Стрімкий наступ Червоної армії призвів до того, що 2 лютого 1919 р. Директорія та уряд залишили Київ і переїхали спочатку до Вінниці, а потім до Рівного. Навесні 1919 р. радянську владу було встановлено на всій території України, крім Галичини й частини Волині.

У цей час значно активізується військова експансія Польщі на західноукраїнських землях. Поразка Української Галицької Армії в Галичині в червні 1919 р. призвела до того, що поляки встановили повний контроль над територією Західноукраїнської Народної Республіки. Відступ українських військових частин за р. Збруч оголив тили українських військових формувань на Волині.

У середині травня поляки, збройні формування яких налічували до 18 тис. багнетів, 1,5 тис. шабель, 8 гармат, 2 аероплани, розпочали наступ усім волинським фронтом. Війська Директорії чинили запеклий опір, однак уже 29 травня 1919 р. до Луцька вступили передові частини 13-ої Польської дивізії під командуванням генерала Й. Карніцького [11, с. 85]. Українські військові підрозділи, дислоковані в Луцьку (до 120 старшин і 600 козаків), були роззброєні та інтерновані в табори.

Упродовж весни 1919 р. під контролем польського війська загалом опинилися Володимир-Волинський, Ковельський та частина Луцького повітів Волинської губернії. Одночасно поляки створюють на Волині органи тимчасової адміністрації. Так, розпорядженням генерального комісара "східних земель" від 7 червня 1919 р. було утворене управління повітів Волині з тимчасовим адміністративним центром у м. Ковелі. Повноваження цього органу поширювалися на територію Луцького, Ковельського та Володимирського повітів [12, с. 37].

Одночасно із захопленням польськими військами західних повітів Волині більшовицькі війська паралельно закріплюються на території східної Волині. Розвиваючи наступ на Рівненському напрямку, радянські війська 22-23 травня захопили Рівне та Здолбунів. На початку червня фронт наблизився до Луцька. Але, незважаючи на те, що більша частина колишньої Волинської губернії (9 повітів з 12) була зайнята більшовицькими військами, Луцьк разом із трьома повітами західної Волині (Володимирський, Луцький і Ковельський) залишився під владою поляків. У вересні 1919 р. на базі управління повітів Волині було утворено Волинський адміністративний округ із центром у Ковелі, до якого увійшли Володимирський, Ковельський, Луцький, Дубнівський, Рівненський, Кременецький, Острозький, Заславський і Зв'ягельський повіти. На чолі окружного комісаріату стояв комісар (з жовтня 1919 р. – начальник округу), який був наділений законодавчою та виконавчою владою на окупованих територіях. У листопаді 1919 р. місцеперебування Волинського окружного управління було перенесено з Ковеля до Луцька. На підставі розпорядження головнокомандувача польських військ 17 січня 1920 р. на базі Волинського округу було утворено цивільне управління земель Волинських і фронту Подільського, яке фактично взяло на себе функції адміністративного управління [13, арк. 2].

22-24 квітня 1920 р. Директорія УНР та уряд Польщі, прагнучи створити єдиний антибільшовицький фронт для реалізації своїх політичних цілей, укладають між собою Варшавську угоду, яка складалася з політичної та військової конвенції. Укладення цієї угоди дало полякам правові підстави для формування органів влади й управління на окупованих територіях. Луцьк став центром новоутвореної Волинської округи. Тут перебувала канцелярія комісара, дислокувалися військові підрозділи, зокрема, комендантська рота (150 осіб), загін у складі 300 американських, французьких і польських офіцерів та добровольчий загін під командуванням генерала Мартинюка – командувача військами Луцького напрямку. Начальником Луцького гарнізону був французький генерал Бернард.

Одночасно, виконуючи умови військової конвенції Варшавського договору, об'єднані формування українських і польських військ перейшли Збруч і почали наступ на більшовиків. За короткий час вони оволоділи багатьма важливими містами Правобережної України й уже 6 травня увійшли до Києва. Однак у травні 1920 р. Червона армія зуміла перегрупувати свої сили. У результаті контрнаступу упродовж червня-серпня 1920 р. уся територія колишньої Волинської губернії була окупована більшовицькими військами. Знову на Волині встановилася радянська влада.

Опорою більшовицького режиму на Волині в окреслений період мали стати повітові, волосні, сільські ревкоми, а також комітети незаможних селян [14, арк. 31]. В Луцьку повітовий революційний комітет на чолі з Моховим було утворено в серпні 1919 р. Усього в серпні-вересні 1920 р. в Луцькому повіті діяло 16 волосних і 234 сільських ревкоми.

Однак і на цей раз радянська влада протрималася на території Західної Волині недовго. У вересні 1920 р. польський уряд за підтримки Франції провів додаткову мобілізацію і, забезпечивши чисельну перевагу, польська армія перейшла в контрнаступ. Зупинити його радянські війська не змогли, і вже 17 вересня польські війська знову увійшли до Луцька. Лише ціною великих зусиль Червоної армії вдалося стабілізувати фронт на лінії Коростень-Бердичів. Наступальний потенціал обох сторін вичерпався, і в жовтні 1920 р. вони уклали перемир'я, а згодом, 18 березня 1921 р., – Ризький мирний договір, за яким Польща визнавала УСРР, а частина західноукраїнських земель переходила під владу II Речі Посполитої.

Отже, події, що відбувалися на Волині в 1917-1921 рр., хоча й були невід'ємною частиною загальноукраїнського революційного процесу, проте мали і свою регіональну специфіку. Через віддаленість від центрів політичного життя, відсутність об'єктивної інформації місцевому населенню важко було зорієнтуватись у політичній ситуації, визначити характер революційного процесу. В умовах воєнного

лихоліття, політичного хаосу волиняни сподівалися насамперед на швидке вирішення проблем соціально-економічного характеру, що загострилися у роки війни та революції. Однак невирішеність українською владою назрілих завдань поступово позбавляла її соціальної опори та втрати популярності серед волинян. Як наслідок – у краї почали поширюватися пробільшовицькі настрої. Невдовзі на більшій частині колишньої Волинської губернії було проголошено радянську владу. Західна ж частина Волині увійшла до складу Другої Речі Посполитої. Тут почалося формування органів влади та управління польської державності.

Список використаних джерел та літератури

1. Політична історія України. XX століття. У 6-ти томах. – Т. 2. Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920) – К., 2003.
2. Михайлюк О. Г, Кічий І. В. Історія Луцька / О. Г. Михайлюк, І. В. Кічий. – Львів, 1991.
3. Історія державності України (за ред. Бандурки О. М.) – Харків, 2004.
4. Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 3, оп. 1, спр. 1629.
5. Україна в XX столітті. (1900-2000): Зб.документів і матеріалів (Упоряд.: А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. Ю. Король та ін.) – К., 2000.
6. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис / В. Ф. Солдатенко. – К., 1999.
7. Верстюк В. Українська Центральна Рада / В. Верстюк. – К., 1997.
8. Miasta Wołyńskie. – Łuck, 1937.
9. Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1714.
10. Держархів Волинської обл., ф. 3, оп. 1, спр. 1703.
11. Wojnicz A. Łuck na Wołyniu. – Łuck, 1922.
12. Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich, nr. 5, 1919, poz. 143.– S. 37-40.
13. Держархів Волинської обл., ф. 191, оп. 3, спр. 1.
14. Держархів Волинської обл., ф. Р-213, оп. 1, спр. 1.

SUMMARY

This article is about the social and political processes in the Western Volyn region during the Ukrainian revolution of 1917-1921. We focus on functioning of the regional administration and on its interaction with the central state government. We also analyse the reaction of the local population as to the political processes taking place in the region.

Key words: *politics, regional administration, revolution, political party.*

АННОТАЦІЯ

В статті розглядаються соціально-політичні процеси, які відбувалися на території Західної Волині в період Української революції 1917-1921 рр.

Показана діяльність органів державної влади та управління в регіоні, їх взаимоотношення з центральними органами влади, відношення місцевого населення до політичних подій того часу.

Ключевые слова: *политическая жизнь, местное самоуправление, революция, политическая партия.*